

16. Смущинська І. В. Модальність французького художнього тексту: типи та засоби вираження: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10. 02. 05. – К., 2003. – 35 с.
17. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства). – М.: Наука, 1985. – 336 с.
18. Философский энциклопедический словарь/ Ред. кол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – Изд. 2-е . – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.
19. Філософський енциклопедичний словник /В. І. Шинкарук. - НАН України Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
20. Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования. – М.: Прогресс, 1980. – 448 с.

The article deals with the problem of logic-philosophical interpretation of concept of the modal-discourse semantics, place of this category in the construction of the artistic style. Research is conducted on material of V. Drozd's short stories.

Key words: the modal-discourse semantics, the intension of discourse, the extension of discourse, the functional-semantics field, the intensional meaning, the extensional meaning.

Осінова Т.Ф.

ПАРЕМІЇ – РЕПРЕЗЕНТАНТИ МОВЛЕННЄВИХ ЖАНРІВ

У статті здійснено аналіз паремій як репрезентантів мовленнєвих жанрів українського мовлення з метою розроблення єдиної моделі практичного аналізу мовленнєвих жанрів різних типів дискурсів, виявленні засобів «щоденної риторики» з метою підвищення комунікативної компетенції сучасного мовця.

Ключові слова: мовленнєві жанри, комунікативна мета (намір, інтенція); подійний (диктумний) зміст, комунікативні смисли, жанрова тональність, паремійний дискурс.

Культура українського мовлення – проблема нагальна і багатоаспектна. Українська мова – одна з найстаріших слов'янських мов – зберігалася і передавалася від покоління до покоління саме усною формою, формою мовлення, аж допоки не склалися історичні умови її писемного становлення і розвитку. Майстри художнього слова – Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, І. Нечуй-Левицький, М. Коцюбинський та ціла плеяда талановитих літераторів, – створили безсмертні писемні пам'ятки українського слова. У ХХ ст., незважаючи на репресії та обмеження, писемне слово стало чи не єдиним джерелом збереження української мови, тоді як українське мовлення зазнало нещадного викривлення, а іноді й знищення. Мовне середовище як одна із основних умов існування мови поступово зникало в цілих регіонах України, і разом з носіями мови зникали здобутки багатовікового народного досвіду, закріплені у мовленні.

М. Алефіренко зазначає, що інформаційно-діяльнісна специфіка людського суспільства – не у володінні колективною спадковою пам'яттю, а в наявності особливих систем накопичення, збереження та передачі колективної інформації, найважливішою з яких є мова [1, 270]. Прагматичний підхід у сучасній лінгвістиці об'єднує поняття «мова» і «мовлення» єдиною системою *мовленнєвої діяльності*, проблематика якої перетинається із проблемами комунікативної лінгвістики, функціональної стилістики, дискурсології тощо (Л. Щерба, Т. Шмельова, Т. Винокур, Є. Сидоров, М. Кожина, О. Сиротініна, Ю. Степанов, М. Черемісіна). Мовленнєва діяльність забезпечується здатністю мовця мобілізувати різноманітні знання мови (мовну компетенцію), паравербальних засобів, ситуації, правил, норм спілкування, соціуму, культури для ефективного виконання певних комунікативних завдань у відповідних контекстах і ситуаціях [8, 230].

Однією із форм фіксування колективної спадкової пам'яті є паремії – стійкі відтворювані, культурно марковані одиниці, зокрема, прислів'я і приказки. Унікальність цих лінгвоодиниць у тому, що вони водночас є і одиницями мовлення (як ситуативні висловлення, що позначають окремі типи подій (явищ) і мають певне комунікативне навантаження), і одиницями мови (як сукупність загальновідомих стереотипних клішованих висловів, побудованих за зразком «замкненого» речення) [6, 10]. Як мовні категорії, паремії фіксують надбання соціально-культурного досвіду народу, а як категорії мовленнєві – є засобом передачі колективної інформації, ефективною реалізацією певних комунікативних завдань у відповідних контекстах і ситуаціях.

Польська дослідниця А. Вежбіцка зазначала, що суспільне життя можна уявити як величезну кількість мовленнєвих актів; ми постійно запитуємо, відповідаємо, сперечаємося, аргументуємо, обіцяємо, хвалимося, сваримо, скаржимося, відмовляємося, когось хвалимо, дякуємо, звіряємося, докоряємо, робимо зауваження тощо. Одночасно, намагаємося заінтерпретувати те, що нам кажуть інші, тобто зрозуміти, які мовленнєві акти репрезентовано. Кожен раз, коли хтось починає говорити у нашій присутності, намагаємося класифікувати сказане як той або інший тип мовленнєвого акту [11: 3, 9]. Російський філолог М.М. Бахтін ще у 50-ті роки ХХ ст. кваліфікував такі типи мовленнєвих актів як *мовленнєві жанри* – відносно стійкі, тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлювань. Він також зазначав, що «якби мовленнєвих жанрів не існувало, і ми не володіли ними, якби нам доводилося їх створювати вперше у процесі мовлення, вільно і вперше будувати висловлювання, мовленнєве спілкування було б практично неможливим» [4, 272]. Фундатор української комунікативної лінгвістики Ф.С. Бацевич зазначає, що дослідженням конкретних мовленнєвих жанрів приділена значна увага, проте «більша їх частина створена поза межами України і фактично не враховує специфіку української мови» [5, 144]. Загальновідомо, що паремії, як «згусток народного досвіду», містять соціально-культурну інформацію певного етносу, зокрема й комунікативну.

Актуальність цієї наукової розвідки зумовлена колом проблем комунікативної лінгвістики, зокрема необхідністю опису та систематизації українського розмовного мовлення з метою розроблення єдиної моделі

практичного аналізу мовленнєвих жанрів різних типів дискурсів, а також виявленні засобів «щоденної риторики» з метою підвищення комунікативної компетенції сучасного мовця.

Мета дослідження – виокремити та описати мовленнєві жанри, відображені в українських пареміях комунікативного змісту (паремійного дискурсу). Новизна такої роботи – аналіз паремій як репрезентантів мовленнєвих жанрів українського мовлення в контексті комплексного дослідження комунікативного досвіду українців (законів, правил, тактик, стратегій спілкування). Перспективою цієї наукової розвідки є подальший аналіз стереотипів комунікативної поведінки, зафіксованих в українських пареміях, укладанні тематичних словників, паремійних збірок, використання для спецкурсів з лінгвокультурології, лінгвокраїнознавства, соціолінгвістики, психолінгвістики та у реалізації народознавчого компонента при викладанні української мови в освітніх закладах.

Мовленнєві жанри «віддзеркалюють у собі, як у краплині води, всю ситуацію мовлення з урахуванням образу автора, образу адресата, пам'ятні сфери, залежності від фактури тексту тощо» [10, 11]. Незважаючи на лаконічність і стислість, прислів'я та приказки достатньо повно демонструють різноманітні мовленнєві жанри. Серед існуючих методик опису мовленнєвих жанрів анкета, розроблена Т.В. Шмельовою, є найбільш універсальною, окреслює основні прагматичні й мовні характеристики мовленнєвих жанрів [Див. про це: 9, 10]. Анкета охоплює сім критеріїв характеристики мовленнєвого жанру, а саме: *комунікативну мету (намір, інтенцію); концепцію адресанта (автора); концепцію адресата; подійний (диктумний) зміст; чинник комунікативного минулого; чинник комунікативного майбутнього; параметр мовного втілення*. Ф.С. Бацевич ґрунтовно досліджує значення мовних одиниць і складових парамови дискурсу, яке формується в комунікативному акті як наслідок взаємодії інтенцій мовців у конкретній конситуації спілкування [5, 84-99] і рекомендує доповнити анкету параметром *комунікативні смисли*, а Т. Багдасарян вважає, що текст будь-якого мовленнєвого жанру має в своїй основі емоційно-когнітивний фрейм і зазначає такий параметр, як *жанрова тональність* [Див. про це: 2]. Зважаючи на сучасні наукові доробки, спробуємо проаналізувати мовленнєві жанри, найбільш яскраво репрезентовані в українських пареміях.

Комунікативна мета адресанта полягає у прагненні вплинути на раціональну сферу адресата, сформувати або змінити його світогляд, поведінку. Порівн.: *За грубе слово не сердься, а на ласкаве не здавайся* [3, 183] (комунікативна настанова, яка формує модель поведінки адресата: бути врівноваженим у бесіді, зберігати відчуття реальності, не піддаватися впливу емоцій); *Не слухай того, хто багато говорить* [3, 187] (порада, яка допоможе адресатові уникнути небажаних контактів); *Хоч горшком назви, а тільки в піч не сунь* [3, 187] (погодження адресанта на будь-які моральні збитки від адресата, аби не постраждати матеріально); *Знай наших і скажи своїм* [3, 195] (попередження, метою якого є довести щось адресатові, а також проінформувати про результат інших); *Як нічого їсти, не питай чести* [3, 214] (аргументація

поведінки людини за скрутних умов існування з метою скасування норм оцінювання, уникнення критики з боку адресата).

Паремії як мовленнєві акти передбачають наявність **адресанта і адресата**, порівн.: *Співай, доню, тоненько у рідної неньки* [3, 163] (порада матері доньці), *Учи жінку до дітей, а дітей – без людей* [3, 154] (настанова чоловікові); *Бери собі, синку, хоч свинку, аби на мене не хрюкала* [3, 126] (погодження матері на одруження сина); *Жінка тоді мовна, як бочка муки повна* [3,154] (вербалізована умова, за якої жінка буде говірливою, контактною; може бути висловлена як чоловіком, так і жінкою; гендерний акцент вказує на те, що комунікантами є чоловік та жінка).

Подійний (диктумний) зміст також може бути відтворений пареміями в різній мірі, охоплювати певну часову перспективу або встановлювати межі особистісної сфери адресанта або адресата тощо. Порівн.: *Хвали день увечері, а життя перед смертю* [3, 190] (порада не поспішати з передчасними висновками, пережити всі події по черзі, щоб зробити об'єктивні висновки); *Дивись очима, а думай умом* [3, 123] (настанова, що апелює до особистісної сфери адресата (зазначає перевагу мислення над зоровим сприйняттям), а також характеризується логічною ритмічністю (зміна подій: побачити – оцінити); *Натягни, боже, на кисіль шкурку, поки мати з церкви прийдуть!* [3, 195] (прохання проектує розгортання диктумної події: зміна ряду епізодів до кінцевого моменту); *Казав тобі, Степане, не ходи до нашої Оксани, а ти через рів та через плоти – тепер аліментники плати* [3, 196] (нагадування, попередження, докір, вимога поєднані у висловлюванні, близькому до діалогічної форми (за класифікацією М.М. Бахтіна – вторинний (складний) тип мовленнєвого жанру); простежуємо розгортання подій, зміну епізодів; чітко уявляємо комунікантів – винуватця неприємностей і його співбесідника (швидше – товариша, ураховуючи доброзичливу тональність).

Чинники комунікативного минулого і майбутнього пов'язуємо з такою властивістю паремії, як контекстуальність. Прислів'я та приказки вживаються «до слова», тобто у живому потоці мовлення як доказовий або мотивуючий аргумент, тому чинник минулого полягає у врахуванні ситуації спілкування, а чинник майбутнього – у подальшому розвитку мовленнєвих подій відповідно до висунутого аргументу. Порівн.: *«Ходить і в Малоросії приказка: Не май сто рублів, а одного друга. Але недогоден товариської любові той, хто підносить щось вище дружби і не кладе її як наріжний камінь і пристанище всіх своїх справ та бажань»* (Григорій Сковорода Байки Харківські «Соловей, Жайворонок та Дрізд»); *«– Не слухай діда, синку. Дід старий, хіба він що помімає. Старі люди дурні. І наш дід дурний, хіба ж розумний? Йому б тільки ото їсти та дурниці всякі говорити. Еж і приказка каже: "голова сивіє, чоловік дурніє"»* (Олександр Довженко «Зачарована Десна»).

Загальновідомо, що кожний мовленнєвий жанр, відповідно до інтенцій, має своє **тональне забарвлення**. Жанр поради характеризується щирою, м'якою, емоційною, дружньою доброзичливою тональністю з метою вплинути на адресата. Жанр засудження відповідає фамільярній тональності. Порівн.: *Позичив у Сірка очей, та й у хату, здоров!* [3, 195] (поведінка адресата дратує

адресанта, тому адресант удається до грубого порівняння поведінки опонента з поведінкою дворового собаки, який не проміне нагоди вскочити в хату); *Ляси, баляси точить, людей морочить* [3, 131] (засудження надмірної говірливості характеризується зневажливою тональністю спілкування). Завершення події нерідко спонукає до підведення певних підсумків, які є вагомими не лише для учасників цих подій, а й для загального кола комунікантів. Щоб зняти напругу, часто застосовується нейтральна, жартівлива тональність, порівн.: *Оце тобі, бабусю, й наука: не йди заміж за онука!* [3, 145].

Паремії, як мовні коди, можуть реалізовувати різні **комунікативні смисли**. Апріорний (узуалізований) смисл існує у психіці кожного індивіда як його світогляд, ментальність, моральність тощо і характеризується сталістю, логічною впорядкованістю, незмінністю. Апостеріорний (оказіональний) смисл утворюється в процесі комунікативної діяльності і характеризується суб'єктивністю, змінністю, невпорядкованістю або навіть незрозумілістю, порівн.: *Не лякайся умного ворога, а бійся дурного товариша* [3, 186] (мовленнєвий жанр поради). Породження апостеріорного смислу (товариш страшніший за ворога) натомість апріорного (зазвичай ворог викликає негативні емоції, а товариш – позитивні) ґрунтується на порушенні норм логічного викладення інформації. Апостеріорний смисл формує комунікативний смисл висловлювання: не лякатись відкритої небезпеки, а боятись непередбаченості, яка може спричинити небезпека завуальована. Утворення апостеріорного смислу може бути зумовлене актуалізацією значення – наповненням слова новими аксіологічними (ціннісними) асоціаціями [5, 88], порівн.: *Спасибі кумі, що до кума добра* [3, 166] (узуалізований смисл – подяка, актуалізований оказіональний – іронія, докір). Оказіональний смисл може утворюватись внаслідок свідомого порушення мовцем норми побудови мовленнєвого жанру. Порівн.: – *А що, Гапко, за н'ятак? – Еге, пане, буде й так* [7, 195] (мовленнєвий жанр відмови репрезентований у формі діалогу між паном і робітницею; інтенція пана – найняти на роботу задешево, реакція робітниці – відмова у формі погодження, що утворює апостеріорний смисл).

Отже, у статті виокремлено і стисло описано прислів'я та приказки комунікативного змісту, які репрезентують той чи інший мовленнєвий жанр, з метою встановлення їх відповідності основним параметрам мовленнєвого жанру. Паремія, як мовна і мовленнєва категорія, відповідає зазначеним параметрам і за своїми властивостями (мовленнєва природа, стійкість, відтворюваність, інтертекстуальність, комунікативність тощо) претендує на статус **одиниці паремійного дискурсу**. Отже, паремії репрезентують мовленнєві жанри у структурі паремійного дискурсу.

Чітко розмежувати мовленнєві жанри за видами складно, як і складно встановити точний комунікативний смисл паремії, вилученої з дискурсу (зважаючи на вплив контексту), але автор цієї праці здійснив спробу укласти зразок тематичної збірки паремій – репрезентантів мовленнєвих жанрів. Розширення і поглиблення вивчення функціонування паремій у мові окреслює перспективу створення тематичного словника паремійного дискурсу.

Мовленнєвий жанр (МЖ) відмови:

Відказ – не обух: гулі не буде [3, 182];
Є каяття, та нема вороття [3, 182];
Буду сива, як вівця, а не піду за вдівця [3, 147];
Не пам'ятаю, як хрестився, а як родився – і зовсім забув [3, 200].

МЖ заборони:

Не балакай лишнього, а тільки те, що треба [3, 190];
Не нав'язуйся у чужий монастир із своїм уставом [3, 185];
Скажеш – гоп – як перескочиш [3, 132];
Не командуй мною, як чорт болотом [3, 120];
Язиком мели, а рукам волю не давай [3, 120];
Не велять у вікно заглядать, а в двері не пускають [3, 192].

МЖ сварки (сварити):

Де чарка, там і сварка [3, 176];
Лайка не смола, а сажі рідня, хоч не пристає, так замаже [3, 118];
Чим лаятись, краще зібратись та побитись [3, 188].

МЖ попередження:

Не вір ні старостам, ні свахам, бо всі вони брешуть [3, 142];
Будеш лукавить, так чорт задавить [3, 107];
Хто в суботу сміється, в неділю плакати буде [3, 189];
Жартуй, та знай міру [3, 194].

МЖ поради:

Хвали день увечері, а життя перед смертю [3, 180];
Не слухай того, хто багато говорить [3, 187];
Не лякайся умного ворога, а бійся дурного товариша [3, 186];
За грубе слово не сердься, а на ласкаве не здавайся [3, 183];
Співай, доню, тоненько, у рідної неньки [3, 163];
Учи жінку до дітей, а дітей – без людей [3, 154];
Дивись очима, а думай умом [3, 123].

МЖ погодження:

Розумну річ приємно й слухать [3, 187];
Бери собі, синку, про мене, хоч свинку; тобі буде жінка, а мені невістка [3, 149];
Хоч за курочку, аби на свою вуличку [3, 147];
Хоч за лиску, аби близько [3, 147];
Хоч за плута, аби тута [3, 147];
Хоч за ворону, аби на свою сторону [3, 147];
Хоч за батіжок, аби на свій бережок [3, 147];
Хоч горшком назви, а тільки в піч не сунь [3, 187].

МЖ засудження:

Чують, як пісні співаємо, а не чують, як вовками висмо [3, 211];
На словах, як на цимбалах, а на ділі, як на балалайці [3, 199];
Позичив у Сірка очей, та й у хату, здоров! [3, 195];
В чужім оці порошинку бачить, а в своєму пенька не помічає [3, 189];
Ляси, баляси точить, людей морочить [3, 131];
Балакає густо, а виходить пусто [3, 132];

Раді красного слівця не пожаліє й отця [3, 132].

МЖ прохання:

Дай, Боже, хліба-солі: всього доволі [3, 179];

Пошли, Господи, з неба, чого кому треба [3, 179];

Ой, Боже-боженьку, дай грошей, хатку і жінку гладку [3, 145].

МЖ зауважень, вимог:

Не любо – не слухай, а брехати не мішай [3, 192];

Знай більше, а говори менше [3, 186];

Менше базікай, а більше слухай [3, 183];

Їж пиріг з грибами, та держи язик за зубами [3, 183];

Не суди по одежі, а суди по уму [3, 138].

МЖ запитань і відповідей:

Чого такий веселий? – Женюсь. А чому голову повісив? – Оженився ;

Дай – не чує; кажи: на, - зразу: - га. [3, 124]

Добре люблять: кулаками голублять. «Як мене, мамо, хлопці люблять! – А як? «В спину та ще кулаками!» [7, 191];

– А що, Гапко, за п'ятак? – Еге, пане, буде й так [7, 195].

МЖ звірянь, прикмет:

Як часто за шапку береться, так не скоро піде [3, 194];

Хто швидко говорить, той мало правди каже [3, 186];

Голуб гукає, як пари шукає [3, 142];

Хто багато бреше, той багато божиться [3, 123];

Хто кого поза очі лає, той того боїться [3, 118].

Знання специфіки, функцій, можливостей мовних засобів, використання і популяризація їх у мовленні, володіння мовними технологіями значно підвищить мовну і комунікативну компетентність сучасного мовця, сприятиме розвитку мови, забезпечить мову особливими системами накопичення, збереження і передачі багатовікового досвіду нашого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке. – М., 2005.
2. Багдасарян Т. О. Тональность как компонент модели речевого жанра (на материале речевого жанра «угроза») // Жанры речи: Сборник научных статей. Саратов: ГосУНЦ «Колледж», 2002. – Вып. 3. – С. 240-245.
3. Багмет А., Дашенко М., Андрущенко К. Збірка українських приказок та прислів'їв: 2-ге вид., стереотип., з репринтного відтворення вид. 1929 р. – К.: Техніка, 2004. – 204 с. – (Народні джерела).
4. Бахтин М. М. Проблема речевих жанров // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979.
5. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 248 с. (Алма-матер).
6. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / О.В. Дуденко. – Київ, 2002. – 19 с.
7. Казки, прислів'я і т.п., записані в Катеринославській і Харківській губерніях І.І. Манжураю. – Дніпропетровськ: Січ, 2003. – 228 с.

8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 172 с.
9. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра // Жанры речи: Сборник научных статей. Саратов: ГосУНЦ «Колледж», 1997. - Вып. 1. - С. 88-98.
10. Шмелева Т. В. Речеведение. Теоретические и практические аспекты (материалы для обсуждения). – Новгород, 1996.
11. Wierzbicka A. Genry mowy // Tekst i zdanie. Zbior studio. – Wroclaw, 1983.

The analysis of paremii as representatives of genres of Ukraine speech in order to develop the general model of practical analysis of speech genres for different types of discourses, and to determine “daily rhetorical” devices to improve communicative competation of a modern speaker is carried out in the article.

Key words: speech genres, communicative aim (intention); event (dictum) contents, communicative senses, genre tonality, paremia discurs.

Шевчук М.В.

КОМУНІКАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ «ПРОБЛЕМНА СТАТТЯ» ДИСКУРСУ ГАЗЕТИ

У статті здійснено аналіз мовленнєвого жанру як комунікативного явища дискурсивної природи, запропоновано анкету дослідження мовленнєвого жанру «проблемна стаття» газетного дискурсу.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, дискурс, мовленнєвий акт, функціональний стиль, інтенція, стратегія.

Вивчення мовленнєвих жанрів є актуальною та релевантною умовою розвитку та функціонування сучасної української лінгвістики. Якщо за кордоном (в Польщі, Росії та інших країнах Європи) питання мовленнєвих жанрів (МЖ) відкрите і достатньо вивчене, то в науково-лінгвістичному просторі України воно мало досліджене. На це є декілька причин:

1) соціально-політична та економічна нестабільність у країні безпосередньо впливає на рівень розвитку та функціонування науки, зокрема на можливості втілення творчого потенціалу вчених-філологів;

2) довготривале забуття та заборона і, як наслідок, відсутність праць у широких наукових колах сподвижників розглянутої теорії;

3) історично зумовлене гальмування розвитку та дослідження новітніх лінгвістичних парадигм тощо.

Зазначимо деякі особливості функціонування цієї теорії. Теорію мовленнєвих жанрів розробили та запропонували для обговорення М.Волошинов та М.М.Бахтін (щоправда, питання авторства М. Волошинова і досі є дискусійним) [Див.:1]. Так на думку М.М. Бахтіна, доцільність та необхідність